

VALEH HACILAR'IN DİLİNDE ARKAİK SÖZLER

Bahadır GÜNEŞ*

Özet

Karapapak / Terekeme Türklerinin önemli bir bölümü bugün Gürcistan sınırları içinde bulunan Borçalı'da yaşamaktadır. Borçalı, zengin mazisinin yanında dil, edebiyat gibi kültür bilimlerini ilgilendiren konularda yetiştirdiği şair ve yazarlarıyla öne çıkmaktadır. Bölgede yetişen söz konusu şairlerin en önemlilerinden biri olan Valeh Hacılar, bilim adamı kimliğini yaşadığı sürece başarıyla taşımak yanı sıra adından söz ettirecek şiirler de kaleme almıştır. Bu çalışmada Hacılar'ın şiirlerinde tespit edilen ve birer arkaik söz olarak değerlendirilebilecek kelimeler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karapapak / Terekeme, Borçalı, Valeh Hacılar, şiir, arkaik söz.

THE ARCHAIC WORDS IN VALEH HACILAR'S LANGUAGE

Abstract

Most of Karapapak / Terekeme people live in Borçalı in today is located within of Georgia. Borçalı next to the rich history of the language, literature, culture science concerning such issues as raised stands out with poets and writers. Valeh Hacılar lived in this area and it was a successful scientist and a good poet and he to successfully move as long lived as well as to make his poems have been written. In this study detected in Hacılar's poems and can be considered as an archaic words will focus.

Key Words: Karapapak / Terekeme, Borçalı, Valeh Hacılar, poem, archaic word

Valeh Hacılar'ın Hayatı ve Şairliği¹:

Borçalı bölgesi, Güney Kafkasya'da Gürcistan'ın güneydoğusunda, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Ermenistan'ın kuzeyinde, Azerbaycan'ın kuzeybatısında Kür ve Aras nehirleri havzasında bulunmaktadır. Valeh Hacılar, bugün Gürcistan sınırları içinde bulunan kadim Türk yurdu Borçalı'nın Darvaz köyünde 15 Nisan 1951 tarihinde dünyaya gelmiştir. Babası Darvazlı Alipaşa Hacıoğlu, annesi ise Darvaz'ın Koha Alılar sülalesinden Ayşe Fatma Hanım'dır.

Ortaöğrenimini doğum yeri Darvaz'da tamamlayan Hacılar, 1968'de *Mirze Feteli Ahundov Adına Azerbaycan Devlet Diller Enstitüsü Rus-Azeri Dilleri ve Edebiyatları Fakültesi*'ne kaydını yaptırmıştır. Aynı yıl Tiflis Pedagoji Enstitüsü'nde asistan olarak göreve başlamıştır. Hacılar, *Türk Dilli Gürcü Aşık - Şairleri* adlı teziyle 1984 yılında doktorasını

* Yrd. Doç. Dr.; Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bahadir.gunes@hotmail.com.

¹ Bu bölümde Valeh Hacılar hakkında verilen bilgiler, Doç. Dr. Semra Alyılmaz tarafından 2003'te kaleme alınan *Borçalılı Bilim Adamı, Eğitimci, Şair Valeh Hacılar: Hayatı-Sanatı-Şiirleri*, Ankara: Devran Yayıncılık adlı çalışma ile Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz'ın 2009 yılında yazdığı Valeh Hacılar'ın Türklük Bilimine Katkıları ve Yeni Kitabı: Heste Hasan. *Karadeniz Araştırmaları (Karam)*, 23, 117-129 adlı makaleden özetlenerek alıntılanmıştır.

tamamlamıştır. 1985 yılında doçent olan Hacılar, 1993 yılında hazırlamış olduğu *Gürcistan Türk Folklorunun Temel Özellikleri* adlı teziyle profesörlük unvanını almıştır.

Bilimsel çalışmaları dolayısıyla 1997’de dönemin Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze tarafından “takdirname” ile ödüllendirilmiştir. Bu ödülü aldıktan bir yıl sonra Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki siyasî, sosyal, kültürel ve eğitim ilişkilerinin geliştirilmesine yaptığı katkılardan dolayı Gürcistan Cumhuriyeti’nin en büyük ödülü olan “şeref ordeni”ne layık görülmüştür. Valeh Hacılar, Mayıs 2000’de Gürcistan Edebiyat İlimleri Akademisi aslî ve daimî üyeliğine seçilmiştir.

2010 yılında vefat eden Hacılar, *Azerbaycan Yazarlar Birliği, Dünya Azerbaycanlılarını Bilgilendirme Şurası Üyesi ve Gürcistan Azerbaycanlı Ziyalılar Birliği Onursal Başkanı*’ydı. Evli ve iki çocuk babası olan Hacılar, Gürcüce, Ermenice ve İngilizce bilmekteydi.

Valeh Hacılar üretken, başarılı bir bilim adamı olması yanı sıra, Türk Dünyası’nda saygın bir yere sahip olan önemli bir şairdir. Hacılar’ın şiirleri *Herşe’nin Ocağı Şe’rler ve Poema* adıyla 2000 yılında Tiflis’te yayımlanmıştır.

Valeh Hacılar, şiirlerini hece ölçüsüyle ve genellikle mısra sayıları farklılık gösteren bentler hâlinde, zaman zaman da serbest ölçüyle yazmıştır. Hacılar’ın şiirlerinin kafiye örgüsü de çeşitlilik göstermiş; yarım, tam, zengin kafiye başta olmak üzere farklı kafiye türlerini şiirlerinde kullanmıştır.

Valeh Hacılar’ın şiirleri konuları bakımından çeşitlilik göstermektedir. Hacılar’ın işlediği konuları; insan, sevgi, hayat-ölüm, sanat-sanatçı, tarih-coğrafya, vatan-millet, tabiat ve tabiat olayları, menkıbe biçiminde sıralamak mümkündür.

Şiirlerini ölçünlü Azerbaycan Türkçesiyle yazan Hacılar, ortaya koyduğu edebî ürünlerinde Türkçenin eski dönemlerine ait kelimelerden de yararlanmıştır. Bir bölümü eski şeklinde olduğu gibi, bir bölümü ise birtakım ses değişikliklerine uğramış olan bu kadim kelimeler, Hacılar’ın şiirlerinde Türkçenin geçmişten bugüne uzanan köprüsü olmuşlardır.

Arkaizm / Eskicil Öge / Eskilik / Eski Biçim / Eskil Biçim:

Bir dilin tarihî süreç içinde geçirdiği evrelere bağlı olarak yapısında birtakım değişimlere uğraması olasıdır. Türkçe gibi geniş bir sahada uzun süre farklı kollara ayrılarak varlığını devam ettirmiş bir dil için bu özellik gerçekleşmesi beklenen bir durumdur. Ancak söz konusu değişimler yanında dil, geçmiş dönemlerde sahip olduğu özelliklerin bir bölümünü muhafaza eder. Korunan bu ögelere, “arkaizm”, “eskicil öge”, “eskilik”, “eski biçim”, “eskil biçim” gibi adlar verilmektedir.

Söz konusu terimlerle ilgili kaynaklarda şu tanımlamalar yapılmıştır:

Arkaizm, “1. Konuşulan ve yazılan dilde kullanımdan düşmüş eski söz ve deyim. 2. Kullanıldığı çağdan daha eski bir çağdan kalma bir biçimin, bir yapının özelliği.” (Türkçe Sözlük, 2005: 121).

Eskilik, “Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanılıştan düşmüş olan, dilin daha eski ve tarihî devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller.” (Korkmaz, 2007: 85).

Eski biçim, “Dilin, zamana bağlı kurallarına uymayarak eskiliğini muhafaza eden biçim.” (Hengirmen, 1999: 157-158).

Eskil biçim, “Kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu, vb.” (Vardar, 2002: 93).

Ölmez (2003: 136), “eskicil öge” adını verdiği unsurlarla ilgili yukarıdaki yaklaşımlara katılmaz. Tekin ve Doerfer’in tariflerinden hareket eden Ölmez’e göre *eskicil öge*, “Bir dilde eski Türkçe ile karşılaştırıldığında öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır.”

Bu tanımlamanın ardından Ölmez (2003: 136-139), “*ağrıç*: hastalık; ağrı, ağrı sızı”, “*asıç*: fayda, yarar, kazanç kâr”, “*buş-*: telaşlanmak, endişeye kapılmak, korkmak”, “*tigre*: çevre”, “*yolı*: defa, kere” örneklerinin Çağatay Türkçesi için birer eskicil öge olduğunu belirtmiştir.

Ölmez (2000: 133-138), bir önceki çalışmasında yine aynı yaklaşımla Tuva Türkçesindeki eskicil ögeler üzerinde durmuştur. Bu çalışmada Ölmez, Tuva Türkçesinde tespit edilen kelime ve eklerden bir bölümünün eski Türkçede var olduğunu, bazı özelliklerin ise Tuva Türkçesine özgü olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla her iki çalışmada da eskicil ögeler için belirlenen ölçütlerden hareket etmiştir.

Bu çalışmada ele alınan ve tarafımızca birer arkaik öge olarak sunulan kelimelerin sadece Karapapak / Terekeme Türkçesi veya Azerbaycan Türkçesinde kullanıldığı iddiası söz konusu değildir. Belirtilen kelimelerin birtakım şekil ve anlam değişikliğine uğramış biçimleri birçok Türk lehçesinde de mevcuttur. Söz konusu kelimelerin birer arkaik unsur olarak değerlendirilmeleri, eski Türkçedeki biçim ve anlamlara yakın özellikler sergilemelerindedir.

Valeh Hacılar'ın Dilinde Arkaik Sözcükler²:

Çalışmanın bu bölümünde Valeh Hacılar'ın şiirlerinde tespit edilen ve geçmişi eski Türkçeye uzanan kelimeler; eski Türkçedeki gibi kullanılanlar, biçim değişikliğine uğrayanlar, anlam değişikliğine uğrayanlar, biçim ve anlam değişikliğine uğrayanlar şeklinde alt başlıklar hâlinde konuyla ilgili kaynaklardan yararlanılarak belirtilecektir.

1. Eski Türkçedeki Gibi Kullanılanlar:

a) Eski Türkçedeki Gibi Kullanılan İsimler

Bu bölümde eski Türkçedeki biçim ve anlamıyla kullanılan toplam 7 isim türü kelime üzerinde durulmaktadır.

Kiçik: Küçük.

Ne büyük ne *kiçik* bileni yoxdu (s. 222).

“kiçik” kelimesi DLT’de (Atalay, 2006: 328) “kiçik” ve “kiçük” şeklinde, “küçük” anlamıyla geçmektedir. Clauson’da (1972: 696) kelimenin “küçük” anlamıyla “kiçig” biçimiyle ele alındığı görülmektedir. Caferoğlu (1968: 109), kelimenin eski Uygur Türkçesinde “kiçig” biçiminde ve “küçük, ufak, genç” anlamlarıyla kullanıldığını bildirmiştir. Gülensoy (2007: 581), kelimenin eski şeklinin “kiçik / kiçig” olduğunu belirtmiştir. Kaynaklardaki bilgilere bakıldığında Hacılar’ın şiirlerinde tespit edilen “kiçik” kelimesinin şekil ve anlam bakımından eski Türkçedeki kullanılış özelliğini bugün de yaşattığı sonucuna varılmaktadır.

Özge: Başka, diğer.

Özgelere tor qurub ter içinde bişdi o (s. 236).

“özge” kelimesi Clauson’da (1972: 285) “özge” biçiminde ve “başka, diğer” anlamlarıyla geçmektedir. Dolayısıyla bu kelimenin Hacılar’ın şiirlerindeki kullanımının, şekil ve anlam bakımından eski Türkçe dönemindeki özelliklerini koruduğu söylenebilir.

Sınav: Deney, imtihan, sınav.

Sınav meydanıdır bura qeyretin (s. 210).

DLT’deki (Atalay, 2006: 516) verilere göre, eski Türkçe “sına-”, yani “denemek, sınamak” fiiline dayanmaktadır. Clauson’da (1972: 835) “birini veya bir şeyi test etmek, denemek” anlamıyla kullanılan “sına-” fiiline yer verilmiştir. Caferoğlu da (1968: 203) “denemek, tecrübe etmek” anlamına gelen “sına-” fiiline yer vermiştir. Gülensoy da (2007: 768) aynı anlamla “sına-” fiili yer almaktadır. Bu verilerden hareketle, Hacılar’ın şiirlerinde tespit edilen ve “deney, imtihan, sınav” anlamlarında kullanılan “sınak” kelimesinin, “sına-” fiiline

² Çalışmanın bu bölümünde incelemeye konu olan kelimelerin geçtiği dizeler, Doç. Dr. Semra Alyılmaz’ın anılan çalışmasından alınmış ve söz konusu eserdeki sayfa numaraları kullanılmıştır.

fiilden isim yapım eki /-k/ getirilerek oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla kelime, kökü itibarıyla eski özelliğini korumaktadır.

Toy: Dügün.

Toyun orda çalınardı (s. 212).

Yukarıdaki mısra da “dügün” anlamıyla geçen “toy” kelimesi, Clauson’da (1972: 566) “to:y” biçiminde ve “ziyafet, eğlence, toplantı, düğün töreni” anlamlarıyla yer almaktadır. Kelime, eski Uygur Türkçesinde (Caferoğlu, 1968: 248) “toy” şeklinde ve “bayram” anlamıyla kullanılmıştır. Gülensoy da (2007: 921) kelimenin eski Türkçe devresinde “toy” şeklinde ve “bayram” anlamıyla kullanıldığını belirtmiştir. Hacılar’ın şiirlerindeki “toy” kelimesi daha çok “dügün, eğlence” anlamıyla kullanılmıştır. Dolayısıyla söz konusu kelime, eski Türkçe dönemindeki şekil ve anlam özelliklerini koruyarak yer bulmuştur.

Yaşıl: Yeşil.

Yaşıl düzenlerin yaşıl qoynuna (s. 207).

Türkiye Türkçesinde “yeşil” biçiminde ve bir renk adı olarak kullanılan kelime, “yaş” köküne dayanmakta ve eski Türkçe döneminde “yaşıl” şeklinde kullanılmaktaydı. Söz konusu kelime DLT’de (Atalay, 2006: 757) “yaşıl” biçiminde ve “yeşil” anlamıyla yer almaktadır. Clauson (1972: 977) kelimenin eski Türkçe döneminde “yaşıl” olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Clauson, kelimenin kökünün “yaş” olduğunu ve /+sıl/ ekiyle genişletilerek yaş+sıl > yaşıl “yeşil” biçimine dönüştüğünü belirtmiştir. Caferoğlu da (1968: 289) kelimenin eski Uygur Türkçesinde “yaşıl” şeklinde ve “yeşil” anlamıyla kullanıldığını bildirmiştir. Gülensoy da (2007: 1128) bugün “yeşil” biçiminde kullanılan kelimenin eski şeklinin “yaşıl” olduğunu dile getirmiştir.

Yay: Yaz, ilkbahar.

Yayın isdisinde buz olub donar (s. 225).

Söz konusu kelime, DLT’de (Atalay, 2006: 763) “yay” biçiminde ve “ilkbahar, yaz” anlamlarıyla geçmektedir. Clauson’un (1972: 970) köken bilgisi sözlüğünde kelime “ya:y” biçiminde ve “ilkbahar, yaz” anlamlarıyla ele alınmıştır. Eski Uygur Türkçesinde (Caferoğlu, 1968: 280) kelimenin “yaz” anlamıyla ve “yai / yay” biçimleriyle kullanıldığı belirtilmiştir. Gülensoy da (2007: 1093) kelimenin eski Türkçede “yay” biçiminde ve “yaz ayı” anlamıyla kullanıldığını bildirmiştir. Alyılmaz’da da (1988: 103) kelime, aynı biçimde ve “ilkbahar, yaz” anlamıyla geçmektedir. Buradan hareketle Hacılar’ın şiirlerindeki “yay” kelimesinin hem şekil hem de anlam özellikleri itibarıyla Türkçenin eski dönemlerine ait özelliklerini muhafaza ettiği söylenebilir.

Yaylaq: Yayla, yazın geçirildiği yer.

Qarşımızda Erzurumun *yaylağı* (s. 200).

Bu kelime, DLT’de (Atalay, 2006: 764) “yaylağ” biçiminde ve “yayla, yaylak, yazlanan yer” manalarında geçmektedir. Söz konusu kelime, Clauson’un (1972: 971) ilgili çalışmasında ise “yaylag” şeklinde ve “yazın geçirildiği yer” manasıyla kullanılmıştır. Gülensoy da (2007: 1098) Türkiye Türkçesinde “yayla” şeklinde kullanılan kelimenin eski şeklinin “yaylağ” olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla “yaylag” kelimesi eski Türkçedeki biçimi ve anlamıyla Hacılar’ın şiirlerinde de yer almıştır.

b) Eski Türkçedeki Gibi Kullanılan Fiiller

Hacılar’ın şiirlerinde eski Türkçedeki biçim ve anlamıyla kullanılan toplam 3 fiil tespit edilmiştir.

Öt-: Geçmek, geçip gitmek.

Götür qoy edecek *öten* günleri (s. 209).

“öt-” fiili ile ilgili olarak DLT’de (Atalay, 2006: 467), “öt-” şeklinde ve “bir şeye geçmek, delmek; boşalmak, karın sürmek” anlamları belirtilmiştir. Clauson’da (1972: 39), aynı şekilde “öt-” şeklinde ve “geçmek” anlamıdır. Kelimenin eski Uygur Türkçesindeki (Caferoğlu, 1968: 154) kullanımında “öt-” fiili başka anlamlarının yanında “geçmek” anlamıyla da kullanılmıştır. Alyılmaz (1988: 65), DLT’deki gibi “bir şeye geçmek, delmek, boşalmak” anlamıyla ele almıştır. Buradaki verilere göre bu kelimenin, geçmişten bugüne şekil ve anlam bakımından kendisini koruduğu söylenebilir.

Sın-: Kırılmak.

Çox şey *sındı*, dağıldı (s. 237).

“sın-” fiili DLT’de (Atalay, 2006: 515) “kırılmak, bozulmak, incimek” anlamlarıyla geçmektedir. Clauson (1972: 833) da kelimeyi biçimce “sın-”, anlamca “kırılmak” şeklinde ele almıştır. Caferoğlu (1968: 204), “sın-” fiilinin eski Uygur Türkçesinde “kırılmak, parçalanmak” anlamlarında kullanıldığını bildirmiştir. Gülensoy da (2007: 768) kelimeyi aynı şekil ve anlamıyla belirtmiştir. Alyılmaz’da (1988: 72) bu kelimeyle ilgili “kırmak, sındırmak, bozmak, çalmak” anlamlarıyla “sı-” fiili bulunmaktadır. Buradan hareketle söz konusu kelimenin şekil ve anlamında herhangi bir değişiklik yaşamadan Hacılar’ın şiirlerinde kendisine yer bulduğu söylenebilir.

Yu-: Yıkamak.

Yudu ellerini seherin şehi (s. 207).

“yu-” fiili, DLT’de (Atalay, 2006: 806) aynı şekil ve anlamıyla geçmektedir. Aynı şekilde Clauson’un (1972: 870) köken bilgisi sözlüğünde de kelime, “yu-” biçiminde ve “yıkamak” anlamıyla verilmiştir. Caferoğlu’nun (1968: 305) ilgili eserinde kelimenin “yu-” şeklinde ve “yıkamak, temizlemek, kaldırmak” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Gülensoy (2007: 1169) da kelimeyi “yu-” şeklinde ve “yıkamak” anlamıyla incelemiştir. Aynı şekilde Alyılmaz (1988: 108) da kelimeyi “yu-” şeklinde ve “yıkamak, temizlemek” anlamıyla yer vermiştir. Buradan hareketle, söz konusu kelimenin hem şekil hem de anlam bakımından eski Türkçedeki özelliklerini muhafaza ettiği sonucu çıkmaktadır.

2. Biçim Değişikliğine Uğrayanlar:

a) Biçim Değişikliğine Uğrayan İsimler

Biçim değişikliğine uğrayarak kullanılan isimlerin sayısı 14’tür.

Arx: Tarla ve bostanlara su akıtmak için açılan yol.

Sabah deyişecem *arx*ın başında (s. 209).

DLT’de (Atalay, 2006: 32) “arık” biçiminde ve “ırmak, ark, germeç, kaş, kanal” anlamlarıyla ele alınmıştır. Clauson’da (1972: 214) “arık” şeklinde ve “sulama kanalı” anlamıyla geçmektedir. Caferoğlu (1968: 19), kelimeyi “arık” şeklinde ve “ark, çay, çay kenarı” anlamlarıyla ortaya koymuştur. Gülensoy’da (2007: 77) kelime “ark” madde başı olarak ele alınmış, kelimenin eski şeklinin “ārık” olabilme ihtimali üzerinde durulmuştur. Alyılmaz (1988: 65), kelimeyi “arığ” biçimi ve “çay, ark” anlamıyla göstermiştir. Buradan hareketle eski Türkçe döneminde “arık” biçiminde olan kelimenin, Hacılar’ın şiirlerinde “ı” ünlüsünün düşmesi ve k / g > x (h) sızıcılışması sonucu “arx” şekline dönüştüğü görülmektedir.

Bayaq: Az önce.

Herşe de başladı işe *bayaq*dan (s. 247).

Yukarıdaki mısradaki geçen “bayaq” kelimesi, DLT’de (Atalay, 2006: 76) “baya” biçiminde ve “az önce” anlamıyla geçmektedir. Clauson’un (1972: 384) köken bilgisi sözlüğünde kelime “baya” biçiminde ve “az önce, henüz, yakın geçmiş” anlamlarıyla yer almıştır. Kelimenin eski Uygur Türkçesinde (Caferoğlu, 1968: 36) “baya” şeklinde ve “önce, evvelce” anlamlarıyla kullanıldığı belirtilmiştir. Gülensoy (2007: 121), kelimenin eski Türkçede “baya” şeklinde ve “az önce, demin” anlamıyla kullanıldığını belirtmiştir. Alyılmaz (1988: 65), kelimeyi “önce” anlamıyla ve “baya” biçiminde vermiştir. Buraya kadar dile getirilen ifadelerden hareketle, eski Türkçede “baya” şeklinde ve “önce, az önce, evvelce” anlamlarıyla kullanılan kelimenin, Hacılar’ın şiirlerinde anlamını büyük oranda koruduğu; ancak ünsüz türemesi sonucu “bayaq” biçimine dönüşerek kullanıldığı görülmektedir.

Birçek: Saç, kâkül.

Qaşdan baxan ağbirçeyi sevindir (s. 208).

Bu kelime, DLT’de (Atalay, 2006: 475) “pürçek” biçiminde ve “insanın kâkülü, perçemi; atın perçemi” anlamlarıyla geçmektedir. Söz konusu kelime, Clauson’da (1972: 357) “bürçek” şeklinde ve “kıvırcık saç” anlamıyla gösterilmiştir. Clauson, kelimenin “bür-”, yani “bir şeyi bükme, kıvrıma” fiiline dayandığını belirtmiştir. Gülensoy da (2007: 195) kelimenin eski şeklinin “pürçek” olduğunu belirtmiş ve bu kelimeyi “saç, kâkül, zülûf” anlamlarıyla ele almıştır.

Çiyin: Omuz, elbisenin omzu.

Vurmuşam ömrümün çiyinlerine (s. 220).

Clauson (1972: 415), kelimenin eski şeklinin “çigin / çikin” olduğunu ve “omzun üst tarafı ile boynun arası, kürek kemiği” anlamlarına geldiğini bildirmiştir. Gülensoy (2007: 241), kelimenin “çik+(i)n” kelimesine dayandığını, “çigin” biçiminde kullanıldığını ve “omuz” anlamına geldiğini belirtmiştir. Buradan hareketle, Hacılar’ın şiirlerindeki “çiyin” kelimesinin eski Türkçedeki anlamını muhafaza ettiğini, ancak zaman içinde k > ğ > y ses değişiklikleriyle bugünkü hâlini aldığını söylemek mümkündür.

Dan: Güneş doğmadan önceki alacakaranlık, sabah vakti.

O iş başındaydı dan kızaranda (s. 207)

Kelimenin DLT’deki (Atalay, 2006: 570) şekli “tang”dır ve “sabah vakti” anlamıyla geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde de (Caferoğlu, 1968: 223) kelime “tang” biçiminde ve “tan, şafak, sabah” anlamlarıyla kullanılmıştır. Clauson’un ilgili çalışmasında (1972: 510) kelime, “tañ” şeklinde ve “seher, şafak, gün ağarması, şafak sökmesi” anlamlarıyla yer almaktadır. Gülensoy da (2007: 855) söz konusu kelimenin eski şeklinin “tañ” olduğunu belirtmiştir. Alyılmaz (1988: 81), söz konusu kelimeyi “tang” biçiminde ve “tan, sabah vakti” anlamıyla göstermiştir. Buradan hareketle Hacılar’ın şiirlerinde geçen kelimenin, eski anlamını devam ettirdiğini; ancak t > d tonlulaşması ile ng / ŋ > n ünsüz değişmesi sonucu “dan” şekline dönüştüğünü belirtmek mümkündür.

Dodaq: Dudak.

Gülüş götürersen dodaqlarından (s. 201)

Gülensoy (2007: 306), kelimenin “tötak” köküne dayandığını belirtmiştir. Hacılar’ın şiirlerindeki şekliyle kelimenin t > d tonlulaşması ve uzun ünlünün normal uzunluktaki ünlüye dönüşmesiyle “dodak” hâline geldiğini söylemek mümkündür.

Don: Giysi, kıyafet.

Demir *donlu* igidlerin qayıtmadı (s. 197)

Yukarıdaki mısradaki geçen “don” kelimesi, DLT’de (Atalay, 2006: 638) “ton” şeklinde ve “elbise” anlamıyla geçmektedir. Eski Uygur Türkçesinde de (Caferoğlu, 1968: 246) söz konusu kelime “ton” biçiminde ve “giyecek, elbise, don” anlamlarıyla kullanılmıştır. Clauson’da (1972: 512) kelime “to:n” biçiminde ve “giysi, giyim” anlamlarında kullanılmıştır. Alyılmaz (1988: 86) da yine “ton” biçiminde ve “elbise” anlamıyla belirtmiştir. Bu bilgilerden hareketle, Hacılar’ın şiirlerinde kullandığı “don” kelimesinin eski Türkçe dönemindeki anlamıyla; ancak t > d tonlulaşmasına uğrayarak kullanıldığını söylemek mümkündür.

Eyin: Sırt, arka.

Köyneyi *eynindedi* (s. 242).

Söz konusu kelime DLT’de (Atalay, 2006: 171) belirtilen anlamıyla ve “egin” biçiminde geçmektedir. Clauson’da (1972: 109) kelimenin “egin” biçiminde olduğu ve “omuz” anlamına geldiği belirtilmiştir. Eski Uygur Türkçesinde (Caferoğlu, 1968: 69) “ägin / ängin” biçiminde ve “omuz” anlamıyla kullanılmıştır. Gülensoy (2007: 320) kelimenin eski şeklinin “egin” olduğunu vurgulamıştır. Alyılmaz (1988: 29) da kelimeyi “egin” olarak ve “sırt” anlamıyla vermiştir. Hacılar’ın söz varlığı içinde yer alan “egin”, anlamını korumuş, şekil bakımından g > ğ > y şeklinde bir seyir izleyerek bugüne ulaşmıştır.

Gen: Geniş, rahat.

Gen gününde sene qayıtmaq üçün (s. 196).

Bu mısradaki “gen” kelimesi *Divanü Lügati’t-Türk (DLT)*’te (Atalay, 2006: 330) “king” şeklinde ve “geniş” anlamında kullanılmaktadır. Aynı kelime *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*’nde (Caferoğlu, 1968: 105) “käng” biçiminde ve “geniş, uzak” anlamıyla yer almaktadır. Gülensoy (2007: 364) da Türkiye Türkçesinde “geniş” şeklinde kullanılan kelimenin eski şeklinin “keñ / kiñ” olduğunu belirtmiştir. Alyılmaz (1988: 46), söz konusu kelimeyi “keng” biçiminde ve “geniş, uzak” anlamlarıyla vermiştir. Söz konusu kelime, Hacılar’ın şiirlerinde k > g tonlulaşmasına uğramış biçimiyle ve “geniş, rahat, ferah” anlamlarıyla kullanılmıştır.

Gön: Deri, büyük hayvan derisi.

İster *gönden* olsun ister demirden (s. 217).

Bu kelimeye dair DLT’de (Atalay, 2006: 360) “at derisi veya gönü, ham deri, gön” anlamlarına gelen “kön” kelimesi geçmektedir. Clauson’da (1972: 725) kelime, “kö:n” biçiminde ve “büyük ham deri” anlamıyla yer almaktadır. Caferoğlu (1968: 115), kelimenin “kön” biçiminde ve “gön, deri” anlamıyla kullanıldığını bildirmiştir. Gülensoy da (2007: 381) “gön” kelimesinin eski Türkçedeki şeklinin “kön” olduğunu dile getirmiştir. Buradan hareketle,

Hacılar'ın şiirlerinde tespit edilen “gön” kelimesinin, biçim olarak k > g tonlulaşmasına uğradığı, buna karşın eski anlamını muhafaza ettiğini belirtmek mümkündür.

İndi: Şimdi.

Neçe muraz gözleyirik gör *indi* (s. 205)

Söz konusu kelime DLT’de (Atalay, 2006: 178) “imdi” ve “emdi” biçimlerinde geçmektedir. Clauson (1972: 156), kelimenin arkaik şeklinin “amtı” olduğunu belirtmiştir. Gülensoy da (2007: 845) kelimenin eski şeklinin “imdi” olduğunu dile getirmiştir. Caferoğlu da (1968: 14) kelimeyi “amtı” şeklinde göstermiştir. Alyılmaz’da (1988: 4) da aynı şekilde “amtı” olarak verilmiştir. Dolayısıyla Hacılar’ın şiirlerindeki şekliyle “indi” kelimesi, DLT ve Gülensoy esas alındığında m > n şeklinde bir değişmeye uğramıştır. Clauson ve Caferoğlu’nun belirttiği “amtı” biçimi esas alındığında ise söz konusu kelime m > n ve t > d ünsüz değişmeleri yanı sıra a > e > i şeklinde önce ünlü incilmesi, daha sonra da ünlü daralması yaşandığı görülür.

Qonşı: Komşu.

Qonuya *qonşuya* pay da olardı (s. 244).

DLT’de (Atalay, 2006: 344, 348) “konşı” ve “koşni” biçiminde ve “komşu” anlamıyla yer almaktadır. Clauson da (1972: 640) kelimenin eski şeklinin “konşı” olduğunu ve “komşu” anlamına geldiğini dile getirmiştir. Söz konusu kelime eski Uygur Türkçesinde (Caferoğlu, 1968: 181) “konşı” biçiminde kullanılmaktaydı. Gülensoy da (2007: 536) kelimenin eski şeklinin “konşı” olduğunu belirtmiştir. Bu verilere göre, Hacılar’ın şiirlerinde tespit edilen “qonşı” kelimesi, arka damak “k” sesinden arka damak “g” sesine doğru tonlulaşmaya uğrayarak eski Türkçedeki kullanımına yakın bir şekilde varlığını sürdürmüştür.

Od: Ateş.

Od nefesli bedöylerin gözden itdi (s. 197)

Od, eski Türkçede “ot” şeklinde ve “ateş” anlamında kullanılmıştır. DLT’de (Atalay, 2006: 444) “ot” şeklinde geçen kelime, “ateş” anlamıyla kullanılmıştır. Clauson (1972: 34) ise kelimeyi “o:t (o:d)” şeklinde ele almış ve “ateş, yangın” anlamını vermiştir. Gülensoy (2007: 611), kelimenin Türkiye Türkçesindeki kullanım şeklini esas alarak “od” şeklinde ele almış ve “ateş” anlamını vermiştir. Caferoğlu’nun (1968: 144) ilgili eserinde de söz konusu kelime “ot” şeklinde ve “ateş, ot, bitki, ilaç otu” anlamlarıyla yer almaktadır. Alyılmaz (1988: 61) da “ot” biçiminde ve “ateş, duman” anlamlarıyla ele almıştır. Buradan hareketle Hacılar’ın şiirlerinde yararlandığı “od” kelimesi t > d tonlulaşmasına uğrayarak aynı anlamıyla kullanılmıştır.

Tülkü: Tilki.

Ovasında *tülkü* çaqqal gezmeyib (s. 200)

Söz konusu kelime DLT’de (Atalay, 2006: 623-624) “tilki” ve “tülkü” olmak üzere iki şekilde geçmektedir. Clauson’un (1972: 499) çalışmasında da kelime “tilkü” şeklinde yer almaktadır. Eski Uygur Türkçesinde de (Caferoğlu, 1968: 239) kelimenin “tilkü” biçiminde kullanıldığı görülmektedir. Gülensoy da (2007: 899) kelimenin eski şeklinin “tilkü” olduğunu dile getirmiştir. Dolayısıyla Hacılar’ın şiirlerinde “tülkü” şeklinde geçen kelime aynı anlamıyla; ancak i > ü yuvarlaklaşmasına uğramış şekliyle kullanılmıştır.

b) Biçim Değişikliğine Uğrayan Fiiller

Biçim değişikliğine uğrayarak kullanılan fiillerin sayısı 3’tür.

Qayıt-: Dönmek, geri dönmek.

Gen gününde sene *qayıtmaq* için (s. 196).

“kayıt-” fiili DLT’de (Atalay, 2006: 246) “kadıt-” şeklinde ve “geri dönmek, çekinmek, soğuktan ölmek” anlamlarıyla yer almaktadır. Caluson’da (1972: 597) “kadıt-” şeklinde ve “geri dönmek” anlamıyla kullanılmıştır. Dolayısıyla eski Türkçe döneminden bugüne söz konusu kelimenin, anlam bakımından eski özelliğini büyük oranda koruduğu, şekil itibarıyla bir d > y ve k > q değişmesine uğradığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Oyan-: Uyanmak, uykudan uyanmak.

Ele bil ki yuxusundan *oyandı* (s. 201).

DLT’de (Atalay, 2006: 686) “uyanmak” anlamında “udun-” fiili geçmektedir. Clauson (1972: 62), kelimeyi “odun- / odon-” şeklinde ve “uyanmak, uykudan uyanmak” anlamıyla ele almıştır. Eski Uygur Türkçesinde (Caferoğlu, 1968: 138) “uyanmak, kendisine gelmek, hatırlamak” anlamlarına gelen “odun-” fiili kullanılmıştır. Dolayısıyla eski şekilde kelime başı ünlüsünün “o” olduğu ortaya çıkmaktadır. Gülensoy da (2007: 975) kelimenin eski Türkçedeki kullanımında kelime başındaki sesin, yuvarlak geniş “o” ünlüsü olduğunu vurgulamıştır. Buradan hareketle söz konusu kelimenin Hacılar’ın söz varlığındaki şekliyle eski şekli arasında d > y ünsüz değişmesi ve u / o > a ünlü düzleşmesinin gerçekleştiği söylenebilir. Anlam bakımından ise eski Türkçedeki özellikler korunmuştur.

Uğun-: Gülerken soluğu kesilecekmiş gibi olmak, katılmak.

Gülüb *uğunarsan*, üreyin geder (s. 231).

Azerbaycan Türkçesinde (Orucov vd, 2006: 400) ve dolayısıyla Hacılar’ın şiirlerinde “gülerken soluğu kesilecekmiş gibi olmak, katılmak” anlamlarında kullanılan “uğunmak” fiili ile ilgili olmak üzere DLT’de (Atalay, 2006: 446, 704) “ovuşturmak” anlamına gelen “owun- /

uwun-” fiilleri geçmektedir. Clauson da (1972: 12) “ezilmek” anlamına gelen “uwun-” fiili ile “bayılmak, güçsüzleşmek” anlamına gelen “oğun-” fiilinden söz etmektedir. Gülensoy’da (2007: 961-962) “büyük bir üzüntü veya acıdan kıvranmak, soluğu tıkanmak, ağlaya ağlaya bayılmak” anlamlarıyla verilen “uğun-” fiili ile özellikle Türkiye Türkçesi ağızlarında birçok değişik anlamı yanı sıra “keyiflenmek, haz duymak” anlamlarında kullanılan “ugundur-” fiilinden söz edilmektedir. Bu verilerden Clauson’un “bayılmak, güçsüzleşmek” anlamlarıyla kullandığı “oğun-” fiili ile Gülensoy’un “büyük bir üzüntü veya acıdan bayılmak” anlamıyla ele aldığı “uğun-” yapı ve anlam bakımından Hacılar’ın kullanımına daha yakındır. Zira, Hacılar’ın şiirlerinde kullandığı “uğun-” fiili de gülmeye bağlı olarak kendinden geçmeyi, güçsüzleşmeyi ifade etmektedir. Clauson’un verileri esas alındığında yapı bakımından kelimenin ikinci hecesindeki “u” ünlüsünün etkisiyle o > u şeklinde bir ünlü darlaşmasının gerçekleştiği görülmektedir. Gülensoy’a bakıldığında ise Hacılar’ın kullanımıyla yapı bakımından herhangi bir farklılık yoktur.

3. Anlam Değişikliğine Uğrayanlar:

a) Anlam Değişikliğine Uğrayan İsimler

Anlam değişikliğine uğrayarak kullanılan isim türü kelimelerin sayısı 2’dir.

Aran: Düz ova, düzlük, sıcak yer.

Aranı, yaylağı bizim (s. 239).

“aran” kelimesi, DLT’de (Atalay, 2006: 31) aynı şekilde; ancak “ahır, at tavalası” anlamıyla geçmektedir. Clauson’un (1972: 232) köken bilgisi sözlüğünde de “aran” biçiminde ve “ahır” anlamıyla yer almaktadır. Gülensoy (2007: 75), kelimenin “ahır, at tavalası” anlamlarına geldiğini bildirmiştir. Alyılmaz (1988: 5) da kelimeyi aynı biçimiyle ve “ahır” anlamıyla göstermiştir. Buradan hareketle, Hacılar’ın şiirlerindeki “aran” kelimesinin şekil bakımından eski Türkçedeki özelliklerini muhafaza ettiğini; ancak anlam bakımından değişiklik gösterdiğini ileri sürmek mümkündür.

Otaq: Evin bölümlerinden her biri, oda.

Menim nefesimi mensiz *otaq*da (s. 250).

Eski Türkçe “otağ” kelimesi DLT’de (Atalay, 2006: 444) “otağ” biçiminde geçmektedir. Clauson’da (1972: 46) kelime “ota:ğ” biçiminde ve “küçük iğreti, geçici yapı” anlamıyla yer almaktadır. Gülensoy (2007: 611), kelimenin eski şeklinin “ōtağ” olduğunu belirtmiştir. Bu verilere göre, Hacılar’ın şiirlerinde geçen “otaq” kelimesinin, şekil bakımından eski Türkçedeki biçimini devam ettirmekle birlikte, anlam özellikleri itibarıyla birtakım değişikliklere uğradığını söylemek mümkündür.

b) Anlam Değişikliğine Uğrayan Fiiller:

Hacılar'ın şiirlerinde tespit edilen arkaik unsurlar içinde eski biçimini muhafaza edip anlam değişikliğine uğrayarak kullanılan fiil tespit edilememiştir.

4. Biçim ve Anlam Değişikliğine Uğrayanlar:

a) Biçim ve Anlam Değişikliğine Uğrayan İsimler

Biçim ve anlam değişikliğine uğrayarak kullanılan isim türü kelimelerin sayısı 1'dir.

Kösöv: Bir kısmı yanmış odun parçası.

Bir *kösöv* götürüb atdı erine (s. 249).

“kösöv” kelimesi, DLT’de (Atalay, 2006: 370) “közegü” biçiminde ve “küşkü; ateş çekmek veya aktarmak için kullanılan aygıt” anlamıyla geçmektedir. Clauson’da (1972: 759) bu kelime “köz:gü” biçiminde ele alınmış ve “küşkü, ateş karıştırmaya yarayan alet” anlamıyla belirtilmiştir. Gülensoy da (2007: 558) kelimenin eski şeklinin “közegü” olduğunu ve “küşkü, ateş karıştırmaya yarayan aygıt” ve “ucu yanık odun, eğsi” anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Dolayısıyla kelimenin, anlam bakımından eski şekline göre farklılaştığı ve g > v ünsüz değişmesi, “ü” ünlüsünün düşmesi ve e > ö ünlü yuvarlaklaşması neticesinde bu duruma geldiği sonucuna varılmaktadır.

b) Biçim ve Anlam Değişikliğine Uğrayan Fiiller:

Biçim ve anlam değişikliğine uğrayarak kullanılan fiillerin sayısı 1'dir.

Dan-: Konuşmak, anlamak, idrak etmek.

Danasan tanrının dediklerini (s. 217).

“dan-” fiili ile ilgili olmak üzere DLT’de (Atalay, 2006: 569) “inkâr etmek” anlamında “tan-” fiili mevcuttur. Aynı şekilde Clauson’da (1972: 514) da “tan-” fiili “inkâr etmek” anlamıyla ele alınmıştır. Caferoğlu da (1968: 224) “inkâr etmek, kötölemek, fenalaşmak” anlamına gelen “tan-” fiilinden söz etmektedir. Alyılmaz (1988: 81) da Caferoğlu ile aynı biçim ve anlama işaret etmiştir. Öte yandan Hacılar’ın şiirlerini yazdığı Azerbaycan Türkçesinde de “dan-” fiili “inkâr etmek, gizlemek” anlamlarında kullanılmaktadır (Orucov vd, 2006: 534). Eski Türkçede bugün kelime başında “d” olan bütün kelimeler “t” ünsüzü ile kullanıldığından “tan-” fiili ile Hacılar’ın şiirlerindeki “anlamak, idrak etmek” anlamındaki “dan-” fiili arasında bugün için ancak yapı itibarıyla bir ilgiden söz edilebilir. Anlam bakımından ise kelimenin farklılık arz ettiği ortadadır.

Sonuç:

Üç yıl önce vefat eden Borçalı Karapapak / Terekeme Türklerinin önderi Valeh Hacılar, önemli bir bilim adamı olması yanı sıra büyük bir şairdi. Onun şiirlerinin her birinde Türk Dünyası'nın hüznü gizlidir. Şiirlerinde sadece yakın dönem Türk diline ait söz varlığına değil, eski Türkçe sözlere de yer vermiştir. Bu da şairi ve şiirini değerli kılan bir başka etkidir. Bu çalışmada Hacılar'ın şiirlerinde tespit edilen 24'ü isim ve 7'si fiil olmak üzere toplam 31 eski Türkçe temelli kelime üzerinde ilgili kaynaklardan hareketle çeşitli değerlendirmeler yapılmaya çalışıldı. Ancak Hacılar'ın şiirlerindeki arkaik olarak değerlendirilebilecek unsurlar bunlarla sınırlı değildir. Yapılacak araştırmalarla söz konusu şiirlerin, zengin ve kadim bir söz varlığını ortaya çıkarabilecek özelliklere sahip oldukları bir kez daha görülecektir.

Aşağıdaki tabloda Hacılar'ın şiirlerinde tespit edilen sözlerin eski Türkçe dönemiyle kıyaslandığında ortaya çıkan durum görülmektedir:

Eski Türkçedeki Gibi Kullanılanlar		Biçim Değişikliğine Uğrayanlar		Anlam Değişikliğine Uğrayanlar		Biçim ve Anlam Değişikliğine Uğrayanlar	
İsim	Fiil	İsim	Fiil	İsim	Fiil	İsim	Fiil
kiçik	öt-	arx	qayıt-	aran	-	kösöv	dan-
özge	sın-	bayaq	oyan-	otaq			
sınaq	yu-	birçek	uğun-				
toy		çiyin					
yaşıl		dan					
yay		dodaq					
yaylaq		don					
		eyin					
		gen					
		gön					
		indi					
		qonşı					
		od					
		tülkü					

Bu tabloya göre Valeh Hacılar'ın şiirlerinde tespit edilen arkaik Türkçe sözlerden 7 isim ve 3 fiil eski Türkçedeki biçim ve anlamıyla kullanılmıştır. Bu sözlerden 14 isim ve 3 fiil eski Türkçedeki anlamını korumakla birlikte, biçim değişikliğine uğramıştır. 2 isim, eski Türkçe biçimini korumakla birlikte, anlam değişikliği ile kullanılmıştır. Arkaik sözlerden 1 isim ve 1 fiil ise biçim ve anlam değişikliği geçirerek kullanılmıştır.

Kaynakça:

- ALYILMAZ, C. (1988). *Eski Türkçenin Lügati*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ALYILMAZ, C. (2009). Valeh Hacılar'ın Türklük Bilimine Katkıları ve Yeni Kitabı: Heste Hasan. *Karadeniz Araştırmaları (KaraM)*, 23, 117-129.
- ALYILMAZ, S. (2003). *Borçalılı Bilim Adamı, Eğitimci, Şair Valeh Hacılar: Hayatı-Sanatı-Şiirleri*. Ankara: Devran Yayıncılık.
- CAFEROĞLU, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- ATALAY, B. (Çev.). (2006). *Divanü Lügati't-Türk*. IV. Ankara: TDK Yayınları.
- CLAUSON, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- GÜLENSOY, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. I-II, Ankara: TDK Yayınları.
- HENGİRMEN, M. (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- KORKMAZ, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- ORUCOV, A. vd. (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*. Bakı: Azerbaycan Elmler Akademiyası Neşriyyatı.
- ÖLMEZ, M. (2000). Tuvacanın Eskiliği Üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 10, 133-138.
- ÖLMEZ, M. (2003). Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine. *Mustafa Canpolat Armağanı*. (Yay. hzl. A. Ata - M. Ölmez), Ankara: Sanat Kitabevi, 135-142.
- VARDAR, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Türkçe Sözlük. (2005). Ankara: TDK Yayınları.